

Din ve Çağdaş Sosyal Teoriler*

BRYAN S TURNER*

ÇEVİREN: OSMAN ÜLKER

ARŞ. GÖR., KİLİS 7 ARALIK Ü. İLAHİYAT F. FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
ulker.osman@hotmail.com

Öz

Yirminci yüzyılın sonunda ve yirmi birinci yüzyılın başlarında din sosyolojisi hem teorik hem pratik çalışmalarda gözle görülür bir gelişim kaydetmiştir. Modernleşme teorisi ile bağlantılı olan ilk dönem sekülerleşme tezlerinin yanlış yönlendiren ve basit ya da sadece kuzey Avrupa'yla ilişkili bir durum olduğu yönünde akademik mutabakat oluşmuştur. Avrupa'yı bir kenara koyarsak, dinin toplum, kültür ve politikada önemli bir rol üstlenmeye devam ettiğini gösteren yeterli miktarda delil vardır. Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme ile birlikte, dindarlık ve dini canlanma artmaktadır. Çağımızda din, dünya çapında siyasi ve ideolojik mücadelelerde önemli bir faktör olmaya devam edecektir. Siyasi çatışmalara odaklanmanın bir negatif tarafı ise, radikal İslam ve diğer dini şiddet tezahürlerine haddinden fazla yoğunlaşmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tüketiciilik, küreselleşme, maddecilik, post-sekülerleşme, toplum dini, sekülerleşme, tinsellik

Abstract

In the late 20th and early 21st centuries, the sociology of religion enjoyed a remarkable growth in both theory and empirical research. The scholarly consensus argues that the early secularization thesis associated with modernization theory was misleading and simplistic, or that it was primarily relevant to northern Europe. Beyond

* Bryan S Turner, "Religion and contemporary sociological theories", *Current Sociology Review*, 62; 6, 2014, 771-788.

* Profesör Bryan S Turner, halen City University of New York, Sosyoloji Baş Profesörlüğü ve Din Komitesi direktörlüğü, ve Western Sydney Üniversitesinde Sosyal ve Siyasal Düşünce Profesörlüğü ve Günümüz İslam Toplulukları Üzerine Çalışmalar Merkezi direktörlüğünü yürütmektedir.

the European framework, there is ample evidence that religion continues to play a major role in society, culture and politics. With urbanization in the developing world, there has come increasing piety and religious revivalism. Religion will be a major factor in political and ideological struggles across the globe in this century. One negative aspect of this focus on political conflict, however, has been an over-concentration on radical Islam and other manifestations of religious violence.

Keywords: Consumerism, globalization, materiality, post-secularization, public religions, secularization, spirituality

Dinin önemi ve sekülerleşme tezi hakkındaki genel şüphecilik beraberinde önemli teorik gelişmeler getirmiştir. Dikkate değer gelişmelerden biri, talepten ziyade arza odaklanan ve dini üyeliği menfaatler ekseninde rasyonel bir seçim yapmanın neticesi olarak gören ekonomik ya da piyasa din modelidir. Fakat din için talebin zaman ve mekân içinde bir sürekliliğe sahip olduğu apaçık bir hakikat değildir. Bu model, tabii eğer bir geçerliliği varsa, bir dini piyasada din hizmeti sunmak için kayda değer bir rekabetin olduğu Amerika bağlamında dinin hayatiyetini açıklıyor gibi görünmektedir. Diğer gelişmeler, liberal bir uzlaşya ulaşabilmek için kamusal alanda seküler ve dindar vatandaşların diyalog halinde olmalarının bir görev olduğunu söyleyen Jürgen Habermas'ın post-sekülerleşme tezini de kapsamaktadır.

Geleneksel sekülerleşme tezine yöneltilen eleştiriler popüler din, tinselcilik ve örtük din (implicit religion) alanlarında gittikçe artan çalışmalarda görünmektedir. Artmakta olan bu çalışmalar, kurumsal dini yapıların zayıfladığı ya da azaldığı Amerika ve son zamanlarda Avrupadaki din sosyolojisinin hususiyeti olan kurumlar ötesi tinselliğe odaklanmaktadır. Modern çalışmaların neticesi şunu göstermiştir ki, dini ve seküler gruplar arasındaki oluşturulan sert kavramsal ikilik bu sınıflar arasındaki ampirik çeşitliliği yakalamada başarısız olmuştur. Dini ve politik olanın, Budizm gibi apolitik gibi görünen bir dinde bile, birbirinden ayrılmayacağı da diğer bir durumdur. (Turner, 2013).

Diğer yeni alanlardan biri de beden sosyolojisidir. Cisimleştirme üzerine bu odaklanma önemlidir çünkü birçok din sosyolojisi ana akımında olan dini inanç ve bilgiye haddinden fazla odaklanmayı yumuşatıcı niteliktedir. Din sadece inançlar ve değerler birliği değildir, ibadetleri, maddi nesnelerin kullanımı ve mekana saygıyı da içermektedir. İbadetler, beden ve dine duyulan ilgi Pierre Bourdieu'nun çalışmasından etkilenmiştir (Rey, 2007).

Son olarak karşılaştırmalı çalışmalarda kullanılan dinin batılı tanımlamaları artan bir şekilde fark edilmeye başlanmıştır ve aynı zamanda dini yaşam için küreselleşmenin doğası ve sonuçlarını yakalamak hususunda gayret sergileyen çalışmalar gittikçe artmaktadır. *Holy Ignorance* kitabında Olivier Roy (2010), küreselleşmenin din üzerine etkisini dinlerin gittikçe standartlaşması sebebiyle yerellikten koparak mekândan bağımsızlaşmaları bağlamında geniş çaplı fakat tartışmalı bir şekilde ele almaktadır. Din hayat tarzı seçimine dönüştükçe, Ortodoksi doktrinlere bağlılık önemini kaybetmekte ve cemaat, kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere, Ortodoksinin gerçek görüşlerine karşı duyarsızlaşmaktadır. Bu yeni gelişmelerin neticesinde din sosyolojisi modern ilmin serpilme ve çeşitlenen bir özelliği olmaktadır.

Giriş: Klasik Sosyoloji ve Onun Mirası

Din çalışmaları, Karl Marks'ın yabancılaşma ve meta fetişizminden Max Weber'in Protestan mezhepleri ve kapitalizmin yükselmesine; William James'in dini deneyim çalışmalarından Emile Durkheim'in kutsal ve profan dikotomisine ve son olarak Georg Simmel'in dini, yaşamın yaratıcılığının bir parçası olarak gören düşüncesine kadar klasik sosyolojide önemli bir rol oynamıştır. Bu klasik gelenek, dinin Amerika toplumunda önemini sürdürmesine ve Amerikan mezhepçiliğinin esnekliğine vurgu yaparak sekülerleşme tezini incelten Talcott Parsons'un sosyolojisinde sürdürülmüştür (Parsons, 1974). Büyük ölçekli karşılaştırmalı din sosyolojisi çalışmaları onun öğrencisi Robert N. Bellah (1957) tarafından sürdürülmüştür. Onun Japonya'da dünyevi zühtün evrimi olarak değerlendirdiği *Tokugawa Dini* çalışmasında örnek olarak verebiliriz. Bu klasik gelenek modern din sosyolojisi teorilerini etkilemeye devam etmektedir. Bu miras, iki tartışmayı referans vererek örneklendirilebilir. Durkheim kaynaklı ilk mesele, zamanın ve mekanın ötesinde sosyolojik mukayeseyi mümkün kılacak olan dinin umumi bir tanımını yapma arayışıdır. "dini" karşılaştırmalı bir perspektiften anlama konusunda özellikle "Asya dinleri" olarak isimlendirilen alanda büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Bu alandaki çok başarılı iki akademik çalışma Anna Sun'sun (2013) *Confucianism as a World Religion* ve Jason Ananda Josephson'sun (2012) *The Invention of Religion in Japan* adlı çalışmalarıdır. Acı ve ölümlerle karşılaşıldığında insan hayatındaki karşılıkları bakımından Weber ve Durkheim'in yüz yüze geldikleri tinsel-lik, popüler din ve resmi din hakkındaki modern tartışmalarda hala devam

etmektedir. İkinci mesele çözülmesi zor bir problem olan sekülerleşme ile ilintili “tekrar dindarlaştırma”, “halk dini” ve “Amerikan istisnacılığı” problemleridir (Torpey, 2010). Jürgen Habermas (2006) çok yakın zamanda bu tartışmalara “post-seküler toplum” kavramıyla yeni bir yön vermiştir. Bu kavram hem seküler hem dindar vatandaşların kendi inançlarını halk içinde savunmakla yükümlü oldukları bir toplum tasavvuru sunar (Calhoun et al., 2013).

Bu mirasın akademik derinliğine rağmen, din sosyolojisinin inişli çıkışlı bir kariyeri vardır. Bu yüzyılın ortasında din sosyolojisi Amerika’da tekrar neşvünema bulmuş fakat bu çok dar bir alanda olmuştur. Temel kaygı göç ve mezhepçilik olurken artık din sosyolojisi ana akım sosyolojinin merkezinde değildir. Will Herberg *Protestant, Catholic Jew* (1955) kitabında üç kimlik altında- Protestan, Katolik ve Yahudi- dininin Amerika kimliğinin bir parçası haline nasıl geldiğini tasvir etmektedir. Diğer bir klasik ise, Ernest Troeltsch’in (1931) kilise-mezhep tipolojisine ek olarak tasarlanan Richard H Niebuhr’un (1939) Amerikan mezhepçiliği çalışmasıdır. Peter L. Berger ve Thomas Luckmann’ın dini, bilgi sosyolojisinin ayrılmaz bir parçası olarak işledikleri *Gerçekliğin Sosyal İnşası* adlı kitabı yayınlamalarından sonra din sosyolojisi genel sosyolojinin temel müfredatına tekrar girmiştir. Berger *Kutsal Şemsiye* (1967) kitabında kendi sekülerleşme tezinin geliştirmeye devam etmiştir. Kitabında Berger dini inançların arkasındaki makul yapıların modern toplumla ciddi ölçüde uzlaşmakta olduğunu savunmaktadır. Benzer bir değerlendirme Luckmann’ın (1967) *Görünmeyen Din* kitabında da karşımıza çıkmaktadır. Dinin sosyolojik teorisine katkılardan bir diğeri de Roland Robertson (1970) tarafından *The Sociological Interpretation of Religion* eserinde yapılmıştır. Roland daha sonraki çalışmasında (1992), din ve küreselleşme tartışmalarında önemli rol oynamıştır.

Amerika’daki modern sosyolojik gelenek “din” olarak isimlendirdiğimiz şeyi kilisenin kurumsal çerçevesinin dışında ele almaktadır. Bu nedenle araştırmalar daha çok din ve genç kültürü, neslin dönüşümü ve tinsellik alanına bakmaktadır. Bu gelenek Wade C Roof’un *A Generation of Seeker* (1993) ve *Spiritual Marketplace* (1999) gibi birçok çalışmasıyla örnekendirilebilir. Bu çalışmalarla beraber, Countney Bender’in *Heaven’s Kitchen* (2003) ve *The New Metaphysicals* (2010) kitaplarında olduğu gibi niteliksel etnografik çalışmalarla önemli katkılar sunulmuştur. *Religion on the Edge* (Bender ve ark., 2013) kitabı da yeni yaklaşımları desteklemektedir.

İngiltere’de ise Oxford’da Bryan Wilson ve LSE’de David Martin sekülerleşme çalışmalarını yön vermektedirler. Wilson (1966), Amerika’da Hristiyan kiliselerin ayakta kalmasını kendi inanç ve pratiklerini ticari kültürün mantığına bağlamak suretiyle dini içeriklerinden taviz vererek gerçekleştirebildikleri öne sürmektedir. Wilson aynı zamanda Hristiyan mezheplerin ilham verici dini, zamanla yerini mezheplerin geleneksel dinine bırakmıştır. Bunun belki de en klasik örneğini Metodizm tarihinde bulmak mümkündür. John Wesley (17003-1791) kendi sohbet halkasını ve bağımsız kilisesini oluştururken, kentli fakirlere ve heveslilere hitap eden bir dini hareket yarattı. Wesley’in kamusal alanda vaaz tekniği Anglikan mezhebinin din adamı yapısına ve yöresel dini hiyerarşiye meydan okumaktı. Aynı dönemde Charles Wesley’in ilahileri resmi Anglikan ayinine popüler bir alternatif sunmaktaydı. Edward P Thomson *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1969) eserinde 19.cu yüzyılın ortalarında orta sınıfın genel Metodizm’i, ilk dönemde muhalif ve işçi sınıfının bir karşı duruş geleneği olarak değerlendirmiştir. Evanjelik hareketlerin coşkusu onları daha hızlı bir şekilde mezhepleştirmiştir. Alana yapılan bu katkılarda Wilson’un mezhepsel din modeli epey etkileyici olmuştur (Wilson, 1967). Sekülerleşmeyi karşılaştırmalı olarak incelediği *Religious and the Secular* (1969) kitabı ve son yıllarda küresel Pentakostalizm üzerine çalışmaları ile David Martin, modernitenin kaçınılmaz bir sonucu olarak görülen klasik sekülerleşmeye karşı yöneltilen eleştirilere katkı sağlamıştır (Martin, 2002).

British Sociological Association şemsiyesi altında James Backword, Grace Davie ve Linda Woodhead’in alana önemli katkıları olmuştur. Bu yazarlar aynı zamanda sosyolojik çalışmaların çerçevesini genişletmişlerdir. Mesela hapishanelerdeki dini yaşam üzerine Beckford ve Gilliat’ın yaptığı çalışma gibi (Beckford ve Gilliat, 1998.). İngiltere’deki sosyoloji çalışmalarında bir diğer gelişme de örtük din kavramı etrafında halelenen çalışmalardır (Bailey, 1990). Son dönem çalışmalar aynı zamanda uzun süredir etkisini kaybetmekte olan Anglikan Kilisesi’nin bulunduğu İngiltere’deki dini yaşam ile, bir çok farklı formda dini görünümlerin kamusal alana hakim olduğu Amerika’yı karşılaştırmalı olarak incelemektedir (Berger ve ark., 2008).

Fransa da ise devlet eliyle yürütülen laiklik geleneğinin egemen olması sebebiyle ve Fransadaki güçlü Marksist felsefenin etkisi ile din sosyolojisi yeterince gelişmemiştir. Önemli Fransız sosyologlar (Raymon Aron, Raymond Boudan veya Luc Boltanski) ve Marksistler (Louis Althusser ve Jean-Claude Passeron) din sosyolojisine ciddi bir katkı sağlamamışlardır.

Fransa'daki kilise ve devlet ayrımı Fransız kültüründe kökleşmiş durumdadır ve “mezhelere karşı bir savaş” ilan edilmiştir (Palmer, 2011). Katolik Kilisesi ile seküler cumhuriyetçilik arasındaki gerilimi resmeden güzel bir örnek, 1940 yıllarında hem Katolik gençlik grubu (Jeunes de l'eglise) hem de Komünist Parti üyesi olan Althusser'in hayat hikâyesidir. Jeunes de l'eglise, işçi rahip hareketine destek vermiş ve komünizm ile Hristiyanlığın uyumlu olduğuna inanmışlardır. 1949 yılına gelindiğinde Vatikan, Komünist Parti mensuplarını aforoz edince Althusser Katoliklikle bağlarını koparmıştır (Robbins, 2012, 46). En etkili Fransız sosyologlarından biri olan Pierre Bourdiue, din sosyolojisine çok sınırlı bir ilgi duymuştur (Susen ve Turner, 2011). Bourdiue (1962), Cezayir üzerine yaptığı çalışmada İslam'ı çalışmış fakat sonraki çalışmalarında neredeyse din hiç yer almamıştır. Luc Boltanski ahlaki konulara ağırlık vermekle birlikte formel dine çok az ilgi göstermiştir. Çağdaş çalışmalarda istisna ise dini nesiller arası zihinsel bir zincir olarak gören Daniele Hervieu-Leger'in (2000) araştırmalarıdır.

Daha geniş anlamda 20. Yy. sonları ve 21. Yy. başlarında din sosyolojisinin yeniden canlanması dinin toplumsal hayattaki öneminin artmasıyla bağlantılıdır. Polonya'da Dayanışma (Solidarity), Amerika'da Ahlaki Çoğunluk (Moral Majority), Güney Amerika ve Afrika'da Pentakostalizm ve karizmatik kiliselerin vazgeçilmezliği, Hindu milliyetçiliğin yükselişi ve 1990'da komünist devlet yapısının değişmesi ile ana akım dinlerin Rusya, Çin ve Vietnam'da yeniden dirilişi bu artışa örnek teşkil eder. Jose Casanova (1994) bu gelişmeleri “kamusal dinler” olarak tarif etmiştir. Din sadece bireysel inanç ve ibadetlerdir ve din ve devlet modern anayasada birbirinden ayrılmıştır düşüncesi bu dönemde çözülmektedir. Küresel manada dinin hayatıyeti üzerine büyüyen farkındalık sebebiyle mesela Peter Berger (1999) gibi sosyologlar sekülerleşmeyle ilgili geleneksel varsayımı sorgulamaya başlamıştır. Üstelik sosyologlar Avrupa'da din ve devletin birbirinden ayılamasının birbirinden farklı sonuçlar doğurduğunun da farkına varmaya başlamışlardır. Mesela İskandinavya'nın Lüteriyan geleneğinin etkisiyle kilise ve devlet kopmamış aksine daha çok birbirinin içine geçmiştir (Van den Breemer ve ark., 2014).

“Sosyal teoriler” e atıf yaparken “çağdaş” kelimesi ile ne kastediyoruz? Çağdaş derken sadece tarihsel bir çağdaşlıktan değil aynı zamanda, mesela internet ve kültürel küreselleşmenin etkisiyle, çağdaş toplumların nasıl radikal bir şekilde değiştiğini ve dolayısıyla dinin nasıl değişmekte olduğunu anlamaya çalışan sosyal teorileri kastediyoruz. Sosyologlar din ve internet,

motivasyonu ve kişisel özeni teşvik eden yeni dini hareketler, Asya dini geleneklerin küreselleşmesi, Pentakostalizmin dünya çapındaki etkisi ve benzeri durumlarla boğuşmaktadırlar. Fakat bizler dünyayı yeniden şekillendiren değişimlerin altında yatan sebepleri nasıl kavramsallaştıracacağız? Bir görüşe göre bizler artık “yapışkan” toplumsal yapıdan (sosyal yapıya girişte, üyelikte ve ayrılmada yüksek beklenti ve bedeller isteyen) uzaklaşıp “elastiki” (üyelüğün ve ayrılmanın daha yumuşak olduğu) bir yapıya bürünüyoruz (Elliott ve Turner, 2012). Elastiki toplumla, resmi dinlerin yapısının dışında kalacak bir şekilde bir “arayıcının” (Roof, 1993) farklı dini gelenekleri keşfedip onları karıştırarak bir kimlik inşa etme çabası içinde olabildiği toplumsal yapı kastedilmektedir.

Siyasal İslam

Din sosyolojisindeki önemli değişimlerden birisi özellikle Batıdaki Müslüman topluluklarda ortaya çıkan İslam’a karşı ilginin patlamasıdır (Keskin, 2011). İslam sosyolojisi, bir açıdan Batı’da artan Müslüman diasporanın bir yansıması olmakla birlikte maalesef 11 Eylül, Londra, Madrid ve Bali saldırılarından sonra Batı’nın güvenlik yatırımlarına bir reaksiyon olarak da ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak İslam çalışmaları şehir terörizminin yayılması ile bağlantılı ele alınması sebebiyle kaçınılmaz olarak tartışmalı görünmektedir (Juergensmeyer, 2003). 2001 yılında New York’taki ikiz kulelere yapılan saldırılar modern politikanın yönünü değiştirmekle kalmamış aynı zamanda din sosyolojisini radikal bir şekilde yeni bir yola sokmuştur. George W Bush’un “terörle savaş” fikri akademik çalışmalara egemen olan “siyasal İslam” ve “fundamentalizm” terimlerini hemen akla getirmiştir. İslam ve Batı arasındaki sert çarpışma düşüncesi çok önceden 1991 Körfez savaşı, 1993 Mart ayında dünya ticaret merkezine yapılan bombalı saldırı ve 1994 Aralık ayında Fransa havayolunun bir uçağının kaçırılması ile başlamıştı. Aynı dönemde Samuel Huntington “medeniyetler çatışması” tezini işleyen meşhur makalesini 1993 yılında *Foreign Affairs*’de yayınladı ve İslam son yirmi yılda, din, demokrasi, milliyetçilik ve şiddet tartışmalarında merkeze yerleştirildi.

İslam’daki kapanma emri ve kadın-erkek eşitliğini konu alan çok sayıda araştırma vardır. Bu ampirik çalışmalar Müslüman toplulukların başarılı bir şekilde Batı’daki yaşama adapte olmalarına rağmen çok kültürlülük ve Müslümanların seküler demokrasilerdeki konumu hususundaki endişelerin devam ettiği Avrupa ve Kuzey Amerika’da İslam’ın detaylı bir resmini

çekmektedir (Cesari, 2010; Fetzer ve Soper, 2005). Başörtüsü Avrupada politik bir mesele iken Amerika'da değildir. Buna zıt olarak *Şeriat* hakkındaki tartışmalar Cumhuriyetçilerin ve Çay Partisi'nin gizli ajandası olması sebebiyle Amerika'da siyasi ve hukuki bir meseledir. *Şeriatın* doğası çok az anlaşılmasına rağmen birkaç eyalet (Arizona ve Oklahoma) aceleci davranarak Amerika mahkemelerinde *şeriat* referans yapmayı yasaklamıştır. *Şeriat* hakkındaki tartışmalar hukukun çeşitliliği ve hukuk önündeki eşitlik hakkında önemli problemler doğurmakta ve daha önemlisi, devletin baskısı olmadan dini ibadetleri yerine getirme hakkı üzerinde sorular oluşturmaktadır. Medyanın İslam'a dönük düşmanca tavrı bir tarafa, *şeriat* üzerine yapılan sosyolojik çalışmalar miras, evlilik, boşanma gibi aile meselelerini çözmede *şeriatın* Batı hukuk sistemine katkı sağladığını göstermektedir.

Küresel homojen bir İslam fikrinin hatalı olduğu ve İslam'ın çeşitlilik arz ettiği üzerine bir çok akademik çalışma yapılmıştır. Ayrıca antropolojik ve sosyolojik çalışmalar da İslam'da kadın, dünyanın her yerinde ve her zaman ikinci sınıf insan muamelesi görmektedir fikrini çürütmüştür (Hafez, 2011; Joseph, 2000; Robinson, 2009). İslamofobinin hala yaygın olmasına rağmen Amerika, Avrupa ve Avusturalya'ya yakın dönemde göç etmiş Müslümanların yaşadıkları ortak bir deneyim kalıbı da olmamıştır.

Bütün bu olumsuz durumlara rağmen İslam sosyolojisi kavramsal ve entelektüel bazda ilerleme kaydetmiştir. Talal Asad'ın *The Genealogies of Religion* (1993) ve *Sekülerliğin Biçimleri* (2003) eserleri güvenlik meseleleri dışında İslam'a sofistike bir yaklaşım geliştirmektedir. Saba Mahmoud *Politics of Piety* (2005) eserinde Kahire'deki kadınların ibadet biçimleri üzerine alternatif feminist bir bakış açısı sunmaktadır. Özetle, günümüzde İslam üzerine yapılan çalışmaların bir çoğu ya siyasal çıkarlara alet edilmiş ya da gereğinden fazla normatif endişeler tarafından şekillendirilmiştir. Bu zorluklara rağmen İslam sosyolojisi terörizm çerçevesi dışına çıkarak Müslüman topluluklar hakkındaki anlayışımıza büyük katkılar yapmıştır. Şunu da hatırlamak gerekir ki, 11 Eylül saldırılarının bıraktığı etki ne olursa olsun, Müslüman topluluklar çoğulcu Amerikan kültürüne büyük oranda entegre olmuşlardır (Haddad, 2011).

Sivil Din

Modern toplum seküler midir? Sekülerleşmenin olmadığına dair akademik hevese rağmen Avrupada dinin hala gerilemekte olduğu ve Çin ve diğer yerlerdeki dini büyümenin abartıldığını iddia eden güçlü savlar ile-

ri sürülmektedir (Bruce, 2002). Akademik tartışmalar hala Amerika'daki dini karakterin istisna olduğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Tartışmalar Alexis de Tocqueville'nin 1835 ve 1840 yıllarında iki cilt olarak basılan *Amerika'da Demokrasi* (1968) adlı başyapıtına kadar geri götürülmektedir. Tocqueville'ye göre din yöresel ve otonom cemaatler altında işlev görür ve din ve siyasetin birbirinden ayrılması, demokrasinin ilerleyişini hakim kiliseden korumuştur. Tocqueville, Kiliseyi Amerikan demokratik kurumlarının ve değerlerinin korunmasında önemli bir yapı olarak görürken, aynı zamanda Amerika'daki yoğun bireyselleşmenin tehlikelerini de tespit etmeyi başarmıştır.

Amerikan dini üzerine hem tarihçilerin hem de sosyologların oluşturduğu zengin bir birikim vardır (Chaves, 2011). *American Grace* (2010) adlı eserlerinde Robert Putnam ve David Campbell Amerika'da kamusal alanda dinin hala önemli bir faktör olduğunu fakat insanların artık mezhebi bir bölünmeye gitmediklerini savunmaktadırlar. Diğer bazı yazarlar da Protestan evanjelizminin gücü ve etkisine ve mega kiliselerin başarısına dikkat çekmektedirler (Thumma ve Travis, 2007). Fakat bu çalışmalar hakikatte Amerika'da dinin gerçek karakteri hakkındaki daha çetrefilli bir soruya cevap vermemektedirler. Amerika'daki dini faaliyetlerin kemiyeti ile alakalı durum nettir; fakat dinin keyfiyet nasıldır?

Çoğulcu, çeşitli ve çok kültürlü toplumlarda sosyal çeşitliliğin, sivil din şemsiyesi altında toplandığı sık sık ifade edilir. Bu mefhum kaynağını Rousseau'nun siyaset ve eğitim teorilerinden alır. 1762 yılında yayınlanan *Toplum Sözleşmesi* eserinde Hristiyanlıktaki ahiret hayatı inancı bu dünyadaki sosyal ve siyasal hayata ters düştüğünü savunur (Rousseau, 1973). "The creed of a priest of Savoy" adlı makalede Rousseau (1956), dinin halihazırdaki çaresizliğe bir siper olması gerektiğini ifade ederek insanın günahkar bir doğaya sahip olduğunu iddia eden Hristiyan görüşü reddeder. Ona göre deizm güçlü toplumlarda dinin sosyal rolünü ve duyguları tam tanıma imkanı verir. Bununla birlikte deizm cumhuriyeti muhafaza etmek için yasa koyucu tarafında üretilmelidir. Fransız devrimi esnasında Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* devletin "yönetim gerçeği" ne dönüştürüldü ve entelektüellere "siyasal güç aracılığıyla günahlardan arınmaya yeni bir bakış" getirildi (Nisbet, 1990: 141). 1794 yılında Robespierre Yüce Varlık Dini doktrini ve Rousseau'nun bireyin devlet içinde eridiği fikri ile uyumlu organize terör ile eş değer bir şekilde bölünmez tek tip bir Fransa düşüncesi tanzim etmeye çalıştı.

Amerika'da dinin durumu ile ilgili modern tartışmalar Robert Bellah'ın *Daedulus*'da yayınlanan meşhur makalesi "Amerika'da sivil din" (1967) ile bağlantılıdır. Sekülerleşme tezine karşı olarak Bellah, Amerika'da hâkim Hristiyanlık akımından farklı ama onunla irtibatlı bir dini geleneğin olduğunu ifade etmektedir. Bu sivil din İlk Yeni Nesil (The First New Nation), Tepedeki Şehir (The City on a Hill) ve Yeni Dünya'nın İsraili (Israel of the New World) gibi milliyetçi bir ruhla Amerika'nın tarihi ruhunu kutsamaktadır. Bellah'a göre Amerika tarihi fedakarlık, ıstıraplar ve trajedilerle doludur fakat nihayetinde bir günah çıkarmadır. İç savaş ile başlayan trajedi Vietnam'da genişledi ve toplumsal yarayı ve kurtuluşu sembolize etti. Amerika tarihi şükran günü gibi düzenli kutlamalarla ve Arlington gibi anıtlarla yeniden canlandırılmaktadır. Bellah sivil dinin, resmi Hristiyanlığın ikincil ya da bozulmuş bir hali olmadığı fakat cumhuriyetçi bir idarenin doğal yoldaşı olduğu konusunda ısrarlıdır. Orijinal tezin daha sonraki bir sürümünde Bellah, bazı açılardan Rouessea'nun cumhuriyetçiliğine benzer bir dil kullanmıştır. Bellah: "bir cumhuriyet -gücün kullanımına toplumsal katılım, vatandaşların siyasal eşitliği, fakir ve zengin arasında malın dengeli dağıtılması gibi- cumhuriyetçi geleneklere sahip olacaktır. Ki bu gelenekler, cumhuriyetçi değerlerle motive edilmiş vatandaşların yaşadığı bir dünyada topluma ruh veren ve amme menfaati için kişiyi kendi çıkarlarını feda eden bir gönüllülüğe sevk edecek cumhuriyetçi geleneklerdir." demektedir. (Bellah, 1978: 18).

Bellah makalesini sivil dinin taşıyıcıları olan kurumların tüketicilik ve "sadece kendini düşünme" fikriyle zayıfladığı gerçeğini de kabul ederek cumhuriyetin meşruluğuna vurgu yaparak bitirir. Şöyle bir soru yönelmektedir: "nasıl okullar ve aile kurumu ile birlikte kilise- asıl itibariyle insan motivasyonu ile ilgilenen yumuşak kurumlar olarak adlandırdığım yapılar- toplumumuzun içinden geçtiği büyük değişimde diğer hiçbir kurumun yaşamadığı kadar acı çekmektedirler? Bu o denli kuvvetlidir ki vicdani motifleri ve ahlaki değerleri iletme kapasiteleri ciddi oranda bozulmuştur." (Bellah, 1978: 23). Bellah zekice bir tespitte bulunarak George Washington'dan son dönem Amerikan başkanlarına kadar milletin üzerinde yüce bir varlık olarak tanrının bulunduğu kabulünün olduğunu fakat İsa'nın kurtarıcı olduğu fikri çok inançlı bir toplumda ayrımcılık olacağından resmi söylemde İsa'ya neredeyse hiç referans yapılmadığını dile getirir. Millete yüce bir varlığın rehberlik ettiği düşüncesi Rouessea'nun sivil din

bir yüce varlığa ihtiyaç duyar fikrine yakındır fakat bunun mutlaka kurtuluş dini teolojisi ile dolu olması gerekmez.

Din ve toplum ilişkisine farklı bir bakış da Amerikan toplumunda kurumların bünyesinde çok da fark edilmeyen bir şekilde dinin nasıl bir işlev gördüğünü araştıran çalışmalardır. Bazı sosyologlar papazların hastane (Cadge, 2012) ve askeriyede (Hansen, 2012) nasıl bir hizmet sunduklarını bakmışlardır.

Sekülerleşme ve Ekonomik Model

Çağdaş sosyolojide hâkim teorik yaklaşımlardan biri de Rodney Stark ve William S Bainbridge'nin *A Theory of Religion* (1987) ve Rodney Stark ve R Finke'nin *Acts of Faith* (2000) adlı eserlerinde şekillenen dini "ekonomi modeli" dir. Bu teori, ekonomik, piyasa ve rasyonel seçim modeli gibi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Sekülerleşme tezine bir eleştiri olarak ortaya çıkan tez Amerikâda dinin önemini açıklamaya doğru evrilmiştir. Bainbridge, Stark, Warner ve diğerleri, sosyal bilimlerde daha kapsamlı ve etkili genel din teorileri üretme arzusundan beslenmişlerdir. Teorinin temel iddiasına göre dine olan talep az çok sürekli ve bu sebeple dini faaliyetlerdeki dalgalanmalar arzadaki çeşitlenmeyle açıklanabilir. Dini cemaatlerin ya da "firmaların" üyelere ya da "müşterilere" en iyi hizmeti götürmede özgürce yarıştıkları serbest dini piyasa, dini kurumların zenginleşmelerini sağlayan dinamik bir ortam oluşturmaktadır. Rekabet, daha çeşitli ve çekici dini ürünler üretmekte ve bu sebeple dini hizmetlere daha dinamik bir talep oluşmaktadır. Bunun genel sonucu ise din ekonomisinin canlı kalmasıdır. Buna zıt olarak, hâkim kilisenin dini hizmetleri tekelinde tuttuğu ya da devletin dini kontrol ettiği sınırlı piyasalarda bu hizmetler etkisiz hale gelir. Devlet kontrolü ya da sınırlı piyasanın olduğu yerde illegal ya da yarı legal grupların dini "ürünleri" piyasaya sürdüğü karaborsalar oluşur. Piyasa ne kadar daraltılırsa karaborsanın o kadar genişlemesi beklenir. Teori aynı zamanda sınırlandırılmış piyasada, mesela din ve devletin arzı kontrol ettiği otoriter bir rejimde, bireylerin dini ürün ve servisleri "satın alması" ve "tüketmesi" sebebiyle hapis cezası ya da aforoz gibi yüksek bedeller ödemek zorunda kalacaklarını öne sürmektedir. Bu piyasa modeli birçok tartışmayı körüklemiştir (Lehman, 2010). Belki de en başarılı eleştiri Steve Bruce'dan (1999) gelmiştir. Diğer eleştirilerinin yanında Bruce, özellikle Polonya, Rusya ve Sırbistan'da olduğu gibi tarihlerinin çeşitli dönemlerinde hâkim

kilise bünyesinde dinin gösterdiği başarı bu teorinin geçersizliğine örnek olarak vermektedir.

Çin'deki sınırlı piyasa ile Amerika'daki rekabetçi ve serbest piyasa karşılaştırıldığında, rasyonel seçim modelinin bazı tutarlılıklarının olduğu görülmektedir. Hâkim kilisenin yokluğunda Amerika'da birçok sağlayıcının ürettiği dini hizmetler dinamik bir piyasa oluştururken Çin, "kısıtlı din ekonomisi" nin klasik bir örneğini oluşturmaktadır (Yang, 2012: 123-158). Çin'de kendi ideolojisini radikal ateizm olarak belirleyen Çin Komünist Partisi Çin toplumunda dini etkisiz kılmak için düzenlemeler yapmış ve Kültürel Devrim sırasında bu bütün dinlere karşı ateist duruş daha da derinleşmiştir. Fakat Mao Zedong'un 1976 yılında ölmesiyle birlikte, Deng Xiaoping geçmiş politikaların din konusunda hatalı olduğunu itiraf ederek 1982 yılındaki meşhur 19. Belge ile daha pragmatik bir politika takip etmiştir. Bu doküman dinin karmaşık toplumsal yapısını ve Çin'deki dini inanışın sıkı ilmeklerle kültür, etnik ve milli geleneklere dokunduğunu kabul ediyordu. Yeni yaklaşım aynı zamanda akademisyenlerin kültürel uygulamalar altında din üzerine çalışma yapmalarına da imkân tanıdı. Batılı gözlemciler bu gelişmeleri yasal alanda tarihi bir dönüşüm olarak değerlendirse de, Fenggang Yang (2012) *Religion in China* eserinde tamamen kültürel olduğu iddiasında bulunan bazı uygulamalar dahil dini yaşamada hala ciddi sınırlandırmaların olduğuna dikkat çekmektedir. Yang'ın Çinlilerin dini inanışları üzerine geliştirdiği piyasa modeli, çağdaş gelişmelere ışık tutmakta ve kaçınılmaz olarak dini hizmetleri kara borsaya düşüren çelişkili ve karmaşık resmi politikaları dikkatli bir şekilde analiz etmektedir.

Nicel terimlerle dini piyasanın etkinliğini ele alan bir model olması yönüyle piyasa modeli, Çin'de dinin gerçek karakteri hakkında yeterince aydınlatıcı olamamaktadır. Talebi sabit ve değişmez alması sebebiyle bu model, katılımcılar için dinin ne ifade ettiği gibi talep merkezli meselelere bakmamaktadır. Piyasa modeli "dini 'ürünün' doğasını değil sadece alışveriş sürecini" incelemektedir (Yang, 2012: 21). Model aynı zamanda dini ürünler arasında bir ayrıma gitmemekte ve Çin sivil toplumunda dinin yükselmesinin sonuçlarına sistematik olarak önem vermemektedir.

Eksen Çağı'nda Dinler

Asya geleneklerinin Batılı ya da İbrahimi dinlerle ilişkili olduğu az ya da çok devam eden bir tartışmadır. "Dünya dinleri" fikrinin 19. Yy'da icat edildiği ve mesela "Hinduizm" in İngiliz yönetimi çıkarları için üretildiği

gibi düşünürler arasında bazı genel kabuller oluşmuştur. Çağdaş din sosyolojisi önceki dönem bilimsel faaliyetlerin özelliği olan dine tarihsel ve karşılaştırmalı yaklaşımı büyük oranda bırakmıştır. Eski metodu kullanan çalışmalara Max Weber'in dünya dinlerini karşılaştırmalı olarak ele aldığı eserleri, özellikle *The Religion of China* (1951) ve *The Religion of India* (1958), Mircea Eliadé'nin *The Sacred and the Profane* (1961) ya da Shmuel Eisenstadt'ın *The Origins and Diversity of Axial Age Civilization* (1986) ve *Japanese Civilization* (1996) eserleri örnek olarak verilebilir. Analdo Momigliano'nun *On Pagans, Jews, and Christians* (1997) kitabı da bu listeye eklenebilir. Bu alandaki belki en çarpıcı örnek ise Robert Bellah'ın eksen çağındaki dinleri anlamak için evrimci psikoloji ve sosyolojiyi birleştirerek yaptığı çalışma olan *Religion in Human Evolution* (2011) eseridir. Karl Jaspers'in (1953) *The Origin and Goal of History* çalışması medeniyetlerin ortaya çıkmasına öncülük eden peygamberlerin evrensel etik yasalarını oluşturdukları Milattan Sonraya geçilmeden önceki gelişim dönemini incelemektedir. Jasper'in tartışmalı analizine göre eksen çağı Hristiyanlık ve İslam doğmadan önce tamamlanmıştı bu sebeple bu iki din zaten tamamlanmış olan bir gövdenin çok küçük birer değişkeni olabilirlerdi. Bu görüş Hristiyanlığı çağdaş evrensel ahlakın kaynağı olarak gören Pavlos'un son dönem yeniden yorumlarıyla taban tabana zıttır. Evrensellik üzerine bu tartışmalar sık sık Pavlos'un kariyeri, Yahudilikten Hristiyanlığa geçmesi, Hristiyanlığın mağfret doktrini ve onun Yahudi hukuku ile bağlantısıyla ilgili konulara gelmektedir. Alain Bodiou'nun *Saint Paul* (2003) ve Jacob Taubes'in *The Political Theology of Paul* (2004) kitapları belli ölçüde bu tartışmaları ele almaktadır

Bellah'ın başyapıtının birçok boyutu vardır ama etniğine, kültürüne ve ırkına bakmaksızın her insanın beşeriyetine tanımada “dünyayı reddeden sevgi (acosmitic world-denying love)” nin rolü ısrarla tekrarlanan bir temadır. Weber'in çilecilikle mistisizmi birbirinden ayırmasını izleyerek Bellah, dinler tarihine trajik bir açıdan bakar. Dünya dinlerini aile, akraba ve yerelliğin dar kalıbından sıyrılan evrenselleşmiş bir ahlak sistemi olarak analiz etmeye amaçlamaktadır. Dini evrenselliğin İsa'nın takipçilerinin kendilerini tamamen İsa Mesih'e adanmak için aile ve akrabalarını bırakmaları gerektiğini kabul etmesi gerekir. Çin'de ise atalara tapınma, geleneğin temel parçalarından birini oluşturması yönüyle akrabalık Çin kültüründe çok önemli bir yere sahiptir. Ata ve akrabalıkla ilintili bu meseleler Konfüçyan değerlere eklenmeye çalışan her türlü evrenselci düşünceyi karşı direnç

sağlamaktadır. Konfüçyanizm meselesinde Bellah, Konfüçyanist muhafazakarlığın ataya saygı üzerine kurulduğunu fark etmekte başarısız olmuştur. Öte yandan Weber ataya saygının sonuçları konusunda daha açıktan eleştiri getirmiştir. Weber şöyle demektedir: “Konfüçyanizm aileye saygı üzerine inanılmaz vurgu yapmaktadır. Bu vurgu büyüye inanmanın ve aile ruhlarına önem vermekten kaynaklanmaktadır. Bu aileye saygı, ataerkil siyasal yapı etkisiyle ortaya çıkmıştır” (weber, 1978: Vol. 1: 579). Cemaatçi dinlerde din kardeşliği akraba ilişkilerinin yerini almaktadır. Çünkü din kardeşliği, aile bağları tarafından sınırlandırılmaz.

Jasper’in mirası canlı ve üretken tartışmaların doğmasına sebep olmuştur (Bellah ve Joas, 2012). Fakat din çalışmalarında evrenselcilik yaklaşımlarına karşı genel bir şüphecilik de yaygındır. Son yıllarda Asya dinleri üzerine çalışmalar, Asya üniversitelerinde ve araştırma merkezlerinde yapılmaya başlandı. Bu gelişme “Avrupa’yı kırsallaştırma” etkisini taşıyan postkolonyal çalışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunun sonucunda Asyalı bilim adamları yerel şartları ve tarihi daha iyi yansıtan bağımsız bir gelenek geliştirmektedirler. Kültürel endişelerin taşıdığı hassasiyeti Tomoko Masuzawa’nın *The Invention of World Religion* (2005) eseri iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Batı biliminin hegemonyasına karşı oluşan bu tepkiler, Edward Said (1978) ve daha önceki Oryantalizm eleştirilerinin bir neticesi olarak görülebilir. Aynı zamanda bu tepkiler bazı tarihçilerin dar görüşlü olmayan bir “dünya tarihi” geliştirme arayışlarıyla da bağlantılı olabilir. Bu arayışlara belki de en güzel örnek Marshal GS Hodson’un (1993) *Rethinking World History* kitabıdır.

Popüler Din

Basit bir şekilde endüstri sonrası, muhafazakarlık sonrası, cemaatçi dinlerle bağlantısı olmayan bireyselleşmiş dindarlık olarak tarif edebileceğimiz tinsellik düşüncesine son dönemde çok dikkat çekilmektedir (Wood, 2010). Popüler din, umumiyetle farklı dini geleneklerden rahatça yararlanan ve “kendin pişir kendin ye” tarzı bir yapı olarak görülebilir. Bu gelişmeyi Troeltsch’in din tipolojisinde “misticizm” in bir örneği olarak düşünmemiz mümkündür. Fakat tinselliği “popüler dinler” şemsiyesi altında ele almamız daha doğru olacaktır. *The Religious Significance of Atheism* (Ricoeur ve MacIntyre, 1969) kitabına yaptığı katkıda Alasdair MacIntyre, ateizmin güçlü teizm etkisinin olduğu toplumlarda ciddi bir seçenek olabileceğine işaret etmiştir. Benzer bir tespit “popüler din” için de yapılabilir. Popüler dinler

belki de etkili teologların bulunduğu, güçlü kiliselerin olduğu ve kamusal alanda resmi ortodoksi bir yapının görünür olduğu toplumlarda gerçek bir alternatif olabilir. Kısaca, dini açıdan bir şeyin “popüler” olması fikri, dini yaşamın popüler tarzlarının bastırıldığı ve onlara muhalefet edildiği bir yerde, kapsamlı ve hegemonyacı bir alternatifin olmasıdır. Fakat modern dünyada alternatif nedir? Biraz kavramsal netlik kazanmak adına popüler ve onun zıttını anlamak için ters bir senaryo üretebilir. Tabi ki gelişmiş bölgelerde kiliseler önemli bir rol oynamaktadır ve Roma Katolik Kilisesinin okul ve üniversitedeki eğitim sisteminde etkinliği devam etmektedir. Kurumsal kiliseler- İngiltere’deki Anglikan Kilisesi gibi- bazı ayrıcalıklardan hala yararlanmaktadır. Sonuçta modern demokratik toplumlarda bütün dinlerin popüler olduğunu söyleyebiliriz.

“Popüler din” klasik sosyolojide önemli bir konu değilken, modern din sosyolojisinde başlıca meselelerden birisi olmuştur. Wade Clark Roof ikinci dünya savaşından sonraki nesilde “arayıcı” diye isimlendirilen kesimin tinselliği üzerine yapılan ampirik ve teorik çalışmalara *A Generation of Seekers* (1993) ve *Spiritual Marketplace* (1999) kitaplarıyla büyük katkı sağlamıştır. Araştırma bulguları Amerika’da savaş sonrası neslin hakikate ulaşmak amacıyla farklı dini grup ve geleneklere girip çıktığını göstermektedir. Bu tarz bir dindarlık belki de savaş sonrası neslin yoga, meditasyon, dinlendirici haplar, Zen Budizmi ve psikoterapi gibi deneyimlerle tattıkları yaşam tarzının bir yönünü oluşturmaktadır (Goldman, 2012). Benzer bir tespit dini arayışı “ait olmadan inanma” sözüyle ifade eden Grace Davie (1994) tarafından Avrupa için yapılmıştır. Popüler din çalışmaları tam olarak etnografik niteliksel araştırmaların alanıdır. Bu açıdan Courtney Bender’in *Heaven’s Kitchen* (2003) kitabı buna bir örnektir. Öte yandan bireyselleşmiş kurumlar üstü bu din formuna fazla yoğunlaşmak Amerika’daki Evanjelik Hristiyan geleneğin devam eden gücünü göz ardı etme tehlikesini de taşımaktadır (Smidt, 2013).

Popüler dinler geleneksel kiliseler düşüş yaşarken serpilmenin mutluluğunu yaşamaktadır. Yeni arayıcı kuşak ilhamını JRR Tolkein’in mistik dünyasından, Yıldız Savaşlarından ve bilim kurgudan almaktadır. Bu nesil aynı zamanda Satanizm, büyücülük ve yeni paganizm tarafına da cezp edilmektedir. Bu tür arayışlar “hipergerçek dinler” (hyper-real religions) olarak isimlendirilmektedirler (Possamai, 2012). Bunlar dünya çapındaki gelişmektedir fakat acaba sosyal ve siyasal olarak önemli midirler? Eksen çağının peygamberli dinleri ve reform sonrası Protestan mezhepleri sosyal

yapı ve kültür üstünde kalıcı etkiler bırakırken; bir şekilde bireysel inançlar olarak tanımlanan tinselliğin uzun vadeli dikkate değer bir etkisi olmayacaktır.

Popüler din analizleri mesela çağdaş dini hareketlerin ürün ve hizmetlerin küresel bir akım olarak ticarileşmesi sürecine entegre olması gibi çeşitli yönlerden de dikkate alınmaktadır. Çağdaş dindarlık sık sık ticari değer ve pratiklerle bir arada düşünülmektedir. Asya'ya özel referansla Pattana Kitiarsa'nın (2007) *Religious Commodification in Asia*, Vineeta Sinha'nın (2010) *Religion and Commodification* ve Kajri Jain'in (2006) *Gods in the Bazaar* kitapları bu konuya örnek olarak verilebilir. Bu yeni gelişmeler kaçınılmaz olarak yeni metodolojik ve teorik sonuçlar doğurmaktadır. Mesela sosyoloji ve antropoloji, dini inançlarla daha az vakit harcıyıp dini ibadetler, yerler ve nesnelere daha fazla zaman ayırmalıdır önerisi bu arayışa bir örnektir. Bu öneriler Julius Buatista'nın *The Spirit of Things* (2012) kitabında iyi bir şekilde gösterildiği gibi dinin maddesel yönüne işaret etmektedir.

Küreselleşme

Din sosyolojisindeki diğer bir önemli gelişme de küreselleşmeyle ilgilenmesidir. Roland Robertson (1992) ve Roland Robertson ve William Garrett (1991) din çalışmaları ve küreselleşme alanına liderlik etmişlerdir. Bununla birlikte akademik ilgi son on yılda yoğunlaşmıştır. Bu konuya Peter Beyer (1994, 2006) tarafından ciddi akademik katkı sağlanmıştır fakat küreselleşen dinler üzerine ampirik bir çalışma, bölgesel ya da ulusal çalışma yapmaktan çok daha zordur. Dinlerin küreselleşmesi üzerine yapılan çalışmalar genelde terörizm, güvenlik ve siyasal İslam üzerinden yürümektedir. Bu çalışmaların, Huntington'un siyasal küreselleşmenin geleceği, siyaset ve kutsalın egemenliği üzerinden ortaya çıkacak daha çaplı bir kargaşaya doğru evrilecektir mealindeki “medeniyetlerin çatışması” tezinin bir devamı niteliğinde olduğu görülmektedir. Dini fundamentalizmin gelişmesi kültürel küreselleşmenin önemli parçasını oluşturmaktadır. Bu durumun yaşamakta olduğumuz sonuçlarından birisi sekülerleşme tezinin geçerliliğini yitirmesidir. Artık çalışma ajandamızda küreselleşme ve popüler din çalışmalarını mezceden konular vardır. Küresel, melez dindarlık, dini popüler kültürün bir formudur. Amerikada hakikati farklı ve çeşitli geleneklerde arayan bir “kültür” olduğunu tespit etmişlerdir. Sonuç dini mezeliştir. Yeniçağ grupları bir zamanlar din sosyolojisinin popüler konularından biriydi (Heelas, 1996) fakat daha kesin bir şekilde anlamamız gereken bu tinsel

pazar küresel olarak nasıl işlemekte ve nasıl internet üzerinden bağlantı kurmaktadır. Günümüzde araştırma teknolojisi olarak internet kullanımının nasıl sofistike bir hal aldığı buna bir cevap olarak verilebilir.

Sonuç: Yeni akımlar ve din sosyolojisinin geleceği

Artık genel görüş, yarım asır kadar pasif ve marjinal kaldıktan sonra din sosyolojisinin kayda değer bir iyileşme kaydettiğidir. Sekülerleşme tezinin yanlış olduğu ya da öncelikle Batı Avrupa için geçerli olduğu üzerinde bir akademik mutabakat oluşmuştur. Avrupa'nın seküler çerçevesi dışında, dinin toplum, kültür ve politikada önemli bir rol üstlenmeye devam ettiğini gösteren yeterli miktarda delil vardır. Amerika'da Milli İstihbarat Konsey'i (National Intelligence Council) 2012 yılında *Global Trends 2030: Alternatif ve World* adında yayınladığı raporda, dinin devlet ve uluslararası politikada önemli bir rol oynayacağını tahmin edildiği ifade etmektedir. Dindarlaşmanın artmasıyla bağlantılı olarak gelişen ülkelerdeki şehirleşmeye bakarak rapor, küresel manada dinin siyaset ve ideolojik mücadelelerde önemli bir faktör olacağını öne sürmektedir.

Dinin önemi ve sekülerleşme tezi hakkındaki genel şüphecilik beraberinde önemli teorik gelişmeler getirmiştir. Dinin önemini izah eden iddialardan biri piyasa ya da ekonomik din modelidir. Bu tezin belli bir değeri vardır. Fakat sınırları olan bir tezdır; genel bir teori olmayı istemektedir. Mesela Çin'deki serbestleşme gibi bazı fenomenleri etkili bir şekilde açıklamaktadır. Bununla birlikte dine olan talebin zaman ve mekan içinde süreklilik arz edeceğine dair yeterli delil yoktur. Din pazarlamanın patlamış mısır satmakla aynı karaktere sahip olamayacağına dair birçok itiraz yöneltilmiştir. Bu model, eğer bir geçerliliği varsa, diğer "pazarlara" değil de Amerika şartlarına uygun gibi gözükmektedir. Bununla birlikte dinin küresel manada ticarileşmesi konusuna, mesela din turizmi gibi, ciddi bir ilgi oluşmaktadır.

Frankfurt Okulunun eleştirel teorisi dine bir önem atfetmediyse de bu durum Jürgen Habermas'ın post-sekülerizm fikri ile değişmiştir. Maalesef onun fikirleri genelde yanlış anlaşılmıştır. Dinin yeniden canlanmasını savunmamaktadır fakat yalnızca hem seküler hem de dindar kişilerin kendi inançlarını rasyonel ve toplumsal bir biçimde açıklayacakları bir diyalog ortamının oluşması gerektiğini ifade etmiştir. Bu argüman savunulabilir olmakla birlikte sosyolojik olarak ikna edici değildir. Neden fundamentalistler kendi pozisyonlarını izah etme ihtiyacı hissetsinler ki? Amerika'daki son

başkanlık seçimleri göstermiştir ki Çay Partisi'ndeki fundamentalistler Demokratların liberal kanadıyla diyalog kurmayı istememişler ya da anarşist Wall Street işgalcileri dindar muhafazakarlarla iletişim kurmayı ne istemiş ne de buna ihtiyaç duymuşlardır (Gitlin, 2012).

Sekülerleşme tezine yönelik eleştiriler artan popüler din, tinsellik ve örtük din alanlarında gittikçe artan çalışmalarda görünmektedir. Bu akademik gelenek, kurumsal dini yapıların güçsüz ya da gerilemekte olduğu Amerika ve Avrupadaki din sosyolojisi çalışmalarının karakteristiğidir. Dinin öneminin özellikle gençlerde canlandığına dair bir sürü delil olmasının yanında mesela Amerika'da daha fazla insanın bir dine inanmadığını ifade ettiği de bir gerçektir (Lin ve ark., 2010). Sekülerin gerçek karakteri üzerine süren tartışmalar aynı zamanda ateizm üzerine çalışmaları da körükledi (Bullivant, 2012). Sonuçta dini ve seküler gruplar arasındaki inşa edilen sert kavramsal ikilik bu sınıflar arasındaki ampirik çeşitliliği yakalamada başarısız olmuştur.

Yeni çalışma sahaları nelerdir? Son 20-30 yıl içinde beden sosyolojisi gelişmekte ve özellikle Philip Mellor ve Chris Shilling'in (1997) araştırmasında olduğu gibi, din sosyolojisini etkilemektedir. Bu etkinin daha geniş boyutları *The Routledge Handbook of Body Studies* (Turner, 2012) çalışmasında takip edilebilir. Beden üzerine çalışmalar önemlidir çünkü bir çok din sosyolojisi ana akımında olan dini inanç ve bilgiye haddinden fazla odaklanmayı yumuşatıcı niteliktedir. Din basitçe inançlar ve değerler sistemi değildir. Anket teknikleri yerlerini davranış ve fikirleri araştırma tekniklerine bıraktığından dolayı inanç gibi din de hakim hale gelmiştir. Din ve beden çalışmalarındaki bu gelişmeler aynı zamanda bizim genelde dini, Protestan gözlükleriyle incelediğimiz gerçeğine bir ikaz niteliğindedir. Mesela William James'in din değiştirmeye yönelik etkileyici çalışması *Varieties of Religious Experience* (1929) tamamen Protestan geleneği üzerine kurulmuştur. Şunu ifade edebiliriz ki beden ve beden pratikleri üzerine yapılan çalışmalar; din çalışmaları, din ve cinsiyet ve maddeci dinler üzerine daha derin araştırmalar yapmak için bir platform sağlamaktadır. Bu yöndeki bir gelişme, şiddet, terörizm ve İslam üzerine gereksiz yoğunlaşmanın da önüne bir set çekecektir.

İlave Okumalar

Din sosyolojisindeki gelişmeler hakkında kapsamlı bilgi veren birçok el kitabı, yayınevi ve okuma kitabı bulunmaktadır.

Beckford JA and Demerath III NJ (eds) (2007) *The Sage Handbook of the Sociology of Religion*. London: Sage.

Clarke PB (ed.) (2009) *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*. Oxford: Oxford University Press.

University Press.

Dillon M (ed.) (2003) *Handbook of the Sociology of Religion*. New York: Cambridge University Press.

Roberts KA and Yamane D (2011) *Religion in Sociological Perspective*, 5th edn. Los Angeles: Sage.

Turner BS (ed.) (2010) *The New Blackwell Companion to the Sociology of Religion*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Kaynakça

Asad T (1993) *The Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Asad T (2003) *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Badiou A (2003) *Saint Paul: The Foundation of Universalism*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Bailey E (1990) The implicit religion of contemporary society: Some studies and reflections. *Social Compass* 37(4): 483–497.

Beckford J and Gilliat S (1998) *Religion in Prison: Equal Rites in a Multi-faith Society*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bellah RN (1957) *Tokugawa Religion: The Values of Pre-industrial Japan*. New York: Free Press.

Bellah RN (1967) Civil religion in America. *Daedalus* 96 (Winter): 1–27.

Bellah RN (1978) Religion and legitimation in the American republic. *Society* 15: 16–23.

Bellah RN (2011) *Religion in Human Evolution: From the Paleolithic to the Axial Age*. Cambridge,

MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

Bellah RN and Joas H (eds) (2012) *The Axial Age and its Consequences*. Cambridge, MA and

- London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Bender C (2003) *Heaven's Kitchen: Living Religion at God's Love We Deliver*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Bender C (2010) *The New Metaphysicals: Spirituality and the American Religion Imagination*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bender C, Cadge W, Levitt P and Smilde D (eds) (2013) *Religion on the Edge: De-centering and Re-centering the Sociology of Religion*. New York: Oxford University Press.
- Berger PL (1967) *The Sacred Canopy*. New York: Doubleday.
- Berger PL (ed.) (1999) *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Grand Rapids, MI: Erdmans Publishing.
- Berger PL, Davie G and Fokas E (2008) *Religious America, Secular Europe?* Aldershot: Ashgate.
- Berger PL and Luckmann T (1967) *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.
- Beyer P (1994) *Religion and Globalization*. London: Sage.
- Beyer P (2006) *Religions in Global Society*. London: Routledge.
- Bourdieu P (1962) *The Algerians*. Boston, MA: Beacon Press.
- Bruce S (1999) *Choice and Religion: A Critique of Rational Choice Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Bruce S (2002) *God is Dead: Secularisation in the West*. Oxford: Blackwell.
- Buatista J (ed.) (2012) *The Spirit of Things: Materiality and Religious Diversity in Southeast Asia*. New York: Cornell University Press.
- Bullivant S (2012) Not so indifferent after all? Self-conscious atheism and the secularisation thesis. *Approaching Religion* 2(1): 100–106.
- Cadge W (2013) *Paging God: Religion in the Halls of Medicine*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Calhoun C, Mendieta E and VanAntwerpen J (eds) (2013) *Habermas and Religion*. Cambridge: Polity.
- Casanova J (1994) *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cesari J (ed.) (2010) *Muslims in the West after 9/11*. London: Routledge.
- Chaves M (2011) *American Religion: Contemporary Trends*. Princeton, NJ and Oxford: Princeton University Press.
- Davie G (1994) *Religion in Britain since 1945: Believing without Belonging*. Oxford: Blackwell.
- De Tocqueville A (1968) *Democracy in America*. Glasgow: Collins.

- Eisenstadt SN (ed.) (1986) *The Origins and Diversity of Axial Age Civilizations*. Albany: State University of New York Press.
- Eisenstadt SN (1996) *Japanese Civilization: A Comparative View*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eliade M (1961) *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. New York: Harper.
- Elliott A and Turner BS (2012) *On Society*. Cambridge: Polity.
- Fetzer JS and Soper JC (2005) *Muslims and the State in Britain, France and Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gitlin T (2012) *Occupy Nation: The Roots, the Spirit and the Promise of Occupy Wall Street*. New York: Harper Collins.
- Goldman M (2012) *American Soul Rush: Esalen and the Rise of Spiritual Privilege*. New York: NYU Press.
- Habermas J (2006) Religion in the public sphere. *European Journal of Philosophy* 14(1):1-25.
- Haddad YY (2011) *Becoming American? The Forging of Arab and Muslim Identity in Pluralist America*. Waco, TX: Baylor University Press.
- Hafez S (2011) *An Islam of Her Own: Reconsidering Religion and Secularism in Women's Islamic Movements*. New York and London: New York University.
- Hansen KP (2012) *Military Chaplains and Religious Diversity*. New York: Palgrave Macmillan.
- Heelas P (1996) *The New Age Movement: Religion, Culture and Society in the Age of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Herberg W (1955) *Protestant, Catholic Jew*. New York: Doubleday.
- Hervieu-Leger D (2000) *Religion as a Chain of Memory*. Cambridge: Polity Press.
- Hodgson MGS (1993) *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huntington SP (1993) The clash of civilizations. *Foreign Affairs* 72(3): 22-48.
- Jain K (2006) *Gods in the Bazaar: The Economies of Indian Calendar Art*. Durham, NC: Duke University Press.
- James W (1929) *The Varieties of Religious Experience: A Study of Human Nature*. London:
- Longmans, Green and Company.
- Jaspers K (1953) *The Origin and Goal of History*. London: Routledge and Kegan Paul.

- Joppke C and Torpey J (2013) *The Legal Integration of Islam: A TransAtlantic Comparison*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Joseph S (ed.) (2000) *Gender and Citizenship in the Middle East*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Josephson JA (2012) *The Invention of Religion in Japan*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Juergensmeyer M (2003) *Terror on the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley: University of California Press.
- Keskin T (ed.) (2011) *The Sociology of Islam: Secularism, Economy and Politics*. Reading, MA: Ithaca Press.
- Kitiarsa P (2007) *Religious Commodification in Asia: Marketing Gods*. London: Routledge.
- Lehmann D (2010) Rational choice and the sociology of religion. In: Turner BS (ed.) *The New Blackwell Companion to the Sociology of Religion*. Oxford: Wiley-Blackwell, pp. 181–220.
- Lin C, MacGregor C and Putnam R (2010) Secular and liminal: Discovering heterogeneity among religious nones. *Journal for the Scientific Study of Religion* 49(4): 596–618.
- Luckmann T (1967) *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. New York: Macmillan.
- Mahmood S (2005) *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton, NJ: Princeton University Books.
- Martin D (1969) *The Religious and the Secular: Studies in Secularization*. London: Schocken Books.
- Martin D (1978) *A General Theory of Secularization*. Oxford: Blackwell.
- Martin D (2002) *Pentecostalism: A World Their Parish*. Oxford: Blackwell.
- Masuzawa T (2005) *The Invention of World Religions or How European Universalism was Preserved in the Language of Pluralism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mellor PA and Shilling C (1997) *Re-forming the Body*. London: Sage.
- Momigliano A (1997) *On Pagans, Jews, and Christians*. Hanover, NH: Wesleyan University Press.
- National Intelligence Council (2012) *Global Trends 2030: Alternative Worlds*. United States.
- Niebuhr HR (1929) *The Social Sources of Denominationalism*. New York: H. Holt and Company.

- Nisbet R (1990) *The Quest for Community: A Study in the Ethics of Order and Freedom*. San Francisco: ICS Press.
- Palmer SJ (2011) *The New Heretics of France: Minority Religions, La République, and the Government-sponsored 'War on Sects'*. New York: Oxford University Press.
- Parsons T (1974) Religion in postindustrial America: The problem of secularization. *Social Research* 51(1–2): 193–225.
- Possamai A (ed.) (2012) *Handbook of Hyper-real Religions*. Leiden: Brill.
- Putnam RD and Campbell DE (2010) *American Grace: How Religion Divides and Unites us*. New York: Simon and Schuster.
- Rey T (2007) *Bourdieu on Religion: Imposing Faith and Legitimacy*. London: Equinox.
- Ricoeur P and MacIntyre A (1969) *The Religious Significance of Atheism*. New York: Columbia University Press.
- Robbins D (2012) *French Post-war Social Theory*. London: Sage.
- Robertson R (1970) *The Sociological Interpretation of Religion*. Oxford: Blackwell.
- Robertson R (1992) *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Robertson R and Garrett WR (eds) (1991) *Religion and Global Order*. New York: Paragon House.
- Robinson K (2009) *Gender Islam and Democracy in Indonesia*. London and New York: Routledge.
- Roof WC (1993) *A Generation of Seekers: The Spiritual Journeys of the Baby Boom Generation*. San Francisco: Harper.
- Roof WC (1999) *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rousseau J-J (1956) *The Creed of a Priest of Savoy*. New York: Frederick Ungar Publishing Company.
- Rousseau J-J (1973) *The Social Contract and Discourses*. London: Dent.
- Roy O (1994) *The Failure of Political Islam*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Roy O (2010) *Holy Ignorance: When Religion and Culture Part Ways*. New York: Columbia University Press.
- Said EW (1978) *Orientalism*. London: Routledge.
- Sinha V (2010) *Religion and Commodification: Merchandizing Diasporic Hinduism*. London: Routledge.

- Smidt CE (2013) *American Evangelicals Today*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Stark R and Bainbridge WS (1987) *A Theory of Religion*. New York: P Lang.
- Stark R and Finke R (2000) *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion*. Berkeley: University of California Press.
- Sun A (2013) *Confucianism as a World Religion: Contested Histories and Contemporary Realities*. Princeton, NJ and Oxford: Princeton University Press.
- Susen S and Turner BS (eds) (2011) *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*. London: Anthem Press.
- Taubes J (2004) *The Political Theology of Paul*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Thompson EP (1963) *The Making of the English Working Class*. London: Gollancz.
- Thumma S and Travis D (2007) *Beyond the Megachurch Myths*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Torpey J (2010) American exceptionalism. In: Turner BS (ed.) *The New Blackwell Companion to the Sociology of Religion*. Oxford: Blackwell-Wiley, pp. 141–159.
- Troeltsch E (1931) *Social Teaching of the Christian Churches*. New York: Macmillan.
- Turner BS (ed.) (2012) *The Routledge Handbook of Body Studies*. London: Routledge.
- Turner BS (2013) *The Religious and the Political: A Comparative Sociology of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van den Breemer R, Casanova J and Wyller T (eds) (2013) *Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space*. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Weber M (1951) *The Religion of China*. Glencoe, IL: Free Press.
- Weber M (1958) *The Religion of India*. New York: Free Press.
- Weber M (1978) *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.
- Wilson B (1966) *Religion in a Secular Society*. London: Watts.
- Wilson B (ed.) (1967) *Patterns of Sectarianism, Organization and Ideology in Social and Religious Movements*. London: Heinemann Educational Books.

- Wood M (2010) The sociology of spirituality: Reflections on a problematic endeavor. In: Turner BS (ed.) *The New Blackwell Companion to the Sociology of Religion*. Oxford: Wiley- Blackwell, pp. 267–285.
- Yang F (2012) *Religion in China: Survival and Revival under Communist Rule*. Oxford: University of Oxford Press.